

НОВІ ДАНІ ПО ЗИМОВІЙ ОРНІТОФАУНІ СХІДНОЇ ЧЕРКАЩИНИ ТА СУСІДНІХ РАЙОНІВ

М.Н. Гаврилюк¹, В.М. Грищенко², О.В. Ілюха¹, М.М. Борисенко², Є.Д. Яблоновська-Грищенко²

¹ Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, каф. екології та агробіології; бул. Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, Україна
Cherkasy National University, dep. of ecology and agrobiolology; Shevchenko str., 81, Cherkasy, 18031, Ukraine

² Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ННЦ «Інститут біології», Канівський природний заповідник; бул. Шевченка, 108, м. Канів, 19000, Черкаська обл., Україна
National Taras Shevchenko University of Kyiv, Institute of Biology, Kaniv Nature Reserve; Shevchenko str. 108, Kaniv, 19000, Ukraine

✉ М.Н. Гаврилюк (M.N. Gavrilyuk), e-mail: gavrilyuk.m@gmail.com

New data about winter ornithofauna of the east part of Cherkasy region and neighbouring districts. - M.N. Gavrilyuk, V.N. Grishchenko, O.V. Pyukha, M.M. Borysenko, E.D. Yablonovska- Grishchenko. - Berkut. 23 (1). 2014. - We summarize and analyze changes occurred after last report about the winter ornithofauna (Gavrilyuk, Grishchenko, 2001). Since 2002 till the beginning of 2015, 17 new wintering species were registered in the study area. Another 5 species we consider as conditionally wintering. They are late migrants which can delay up to wintering season, especially at mild weather, but have been never observed in mid or late winter. Frequency of winter records and number of wintering birds increased for 13 species. These results are explained partly by intensification of the study, but the main reasons of them are climate changes and number increasing of some species. New data about 46 rare and unnumerous wintering species are presented. [Ukrainian].

Key words: fauna, Central Ukraine, wintering, migration, number, rare species.

Узагальнені та проаналізовані зміни, що відбулися на початку XXI ст. Загалом на зимівлі виявлено 17 нових видів, ще 5 віднесені до умовно зимуючих. Це пізні мігранти, що можуть затримуватися до періоду зимівлі, але не спостерігаються ні в середині, ні наприкінці зими. Для 13 видів зросла частота зимових зустрічей і чисельність зимуючих птахів. Такі результати пояснюються почасти інтенсифікацією досліджень, але головні причини – зміни клімату та зростання чисельності ряду видів птахів.

Ключові слова: фауна, Центральна Україна, зимівля, міграція, чисельність, рідкісний вид.

Протягом останніх десятиліть завдяки потеплінню клімату відбуваються досить істотні зміни в зимовій орнітофауні як України в цілому, так і окремих регіонів. Усе більше нових видів виявляються на зимівлі, для інших – зростає частота випадків зимівлі та чисельність зимуючих птахів. Наочно демонструє темпи й напрямки змін регіон, у якому ми проводимо дослідження – східна частина Черкащини та прилеглі райони сусідніх областей. Зовсім недавно було опубліковано узагальнення наявної інформації, яке характеризувало стан зимової орнітофауни регіону в останні два десятиліття XX ст. (Гаврилюк, Грищенко, 2001), але за неповні півтора десятиліття, що пройшли з того часу, відбулися істотні зміни. Мета нашої роботи – узагальнення нової зібраної інформації та аналіз змін, що відбулися на початку XXI ст.

Матеріал і методика

Дослідження проводилися на території східних районів Черкаської області (Придніпров'я та Лівобережжя Дніпра) – Канівський, Черкаський, Смілянський, Чигиринський, Золотоніський, Чернобаївський, Драбівський, а також прилеглих районів сусідніх областей – Миронівський район Київської області, Глобинський та Кременчуцький райони Полтавської області, Світловодський район Кіровоградської області. Головна увага під час польових досліджень приділялася водно-болотним та навколоводним птахам. Проводилися також обліки зимуючих хижих птахів в агроландшафтах. Інформація про інші види в більшості випадків збиралася попутно.

В основних місцях зимівлі на незамерзаючих водоймах проводилися регулярні обліки птахів. Перш за все це райони Канівської та Кременчуцької ГЕС і очисні споруди біля с. Червона Слобода. В інших місцях обліки проводилися при наявності відкритої води.

Основні місця обліків (рис.):

1. Ділянка Дніпра нижче Канівської ГЕС (див. Грищенко и др., 2013).
2. Липівський орнітологічний заказник на Кременчуцькому водосховищі.
3. Очисні споруди м. Черкаси в околицях с. Червона Слобода Черкаського району (фото 1).
4. Риборозплідні ставки біля с. Леськи Черкаського району.
5. Риборозплідні ставки біля с. Сагунівка Черкаського району.
6. Риборозплідні ставки біля смт Іркліїв Чернобаївського району.
7. Риборозплідні ставки біля с. Липове Глобинського району.
8. Риборозплідні ставки біля с. Святилівка Глобинського району (фото 2).
9. Риборозплідні ставки між селами Бугаївка та Броварки Глобинського району.
10. Ділянка Дніпра біля Кременчуцької ГЕС (1–3 обліки за сезон проводяться з 2008 р.).

Умови зимівлі водно-болотних та навколоводних птахів ми розділяли на три категорії: м'яка зима – льодовий покрив відсутній повністю або на більшій частині площі водойм; середня зима – суцільний льодовий покрив на

водосховищах, ставках і заплавлених водоймах, на руслі Дніпра нижче ГЕС залишаються великі ділянки відкритої води; суворозима – невеликі ополонки зберігаються лише на Дніпрі нижче гребель ГЕС (див. Грищенко і др., 2013). Залежно від умов зимівлі, обліки птахів проводилися на різних ділянках. При середній та суворій зимі – нижче гребель ГЕС та на очисних спорудах, при м'якій зимі – також у Липівському заказнику, на риборозплідних ставках і прилеглих до них ділянках Кременчуцького водосховища.

Результати обліків за окремі роки опубліковані (Грищенко та ін., 2004; Гаврилюк, 2005; Гаврилюк і др., 2007, 2009; Гаврилюк та ін., 2009, 2011, 2014а, 2014б; Грищенко, Яблоновская-Грищенко, 2012).

Протягом 2009–2014 рр. також здійснювалися спеціальні дослідження птахів агроландшафтів. Обліки проводилися маршрутно-точковим методом із застосування автомобіля. Ними були охоплені: Канівський, Смілянський, Золотоніський, Чигиринський, Драбівський та Чорнобаївський райони Черкаської області; Світловодський район Кіровоградської області; Кременчуцький район Полтавської області. Загальна протяжність маршрутів у ході 15 виїздів склала 870 км. Результати обліків частково опубліковані (Гаврилюк та ін., 2014в). Фрагментарні спостереження за зимуючими птахами агроландшафтів проводилися також у Миронівському районі на Київщині.

Результати

Нові зимуючі види

За період із 2002 р. до початку 2015 р. взимку в регіоні досліджень виявлено цілий ряд видів птахів, які раніше на зимівлі не реєструвалися (Гаврилюк, Грищенко, 2001).

Баклан малий (*Phalacrocorax pygmaeus*). На очисних спорудах м. Черкаси 20.01.2008 р. спостерігали 11 ос. та 16.02.2008 р. – не менше 8 ос. Наступного року малі баклани також зимували на очисних – по 2 птахи бачили 18.01, 7.02 та 15.02.2009 р.

Бугай (*Botaurus stellaris*). На очисних спорудах м. Черкаси одного птаха бачив С.В. Надточій (особ. повід.) 25.01.2009 р. Бугая на зимівлі відмічали також у Кіровоградській області (Шевцов, 2001). Окремі особини можуть зимувати на незамерзаючих водоймах навіть у Білорусі (Дмитренко і др., 2005).

Лебідь малий (*Cygnus bewickii*). В останні роки став регулярно траплятися під час сезонних міграцій. За теплої погоди птахів можна зустріти і в зимовий період. У Липівському заказнику 10.12.2009 р. – 8 ос., 8.12.2012 р. – 21. 4.02.2015 р. один птах спостерігався на Дніпрі біля Канева. Малего лебедя зустрічали на зимівлі також у Дніпропетровській та Київській областях (Сижко, Бредбір, 2005; Полуда, 2007).

Нерозень (*Anas strepera*). Вперше відмічений на зимівлі у 2011 р. Протягом січня – лютого два птахи регулярно зустрічалися разом із крижнями (*A. platyrhynchos*) на Дніпрі нижче Канівської ГЕС (Грищенко і др., 2013). У теплу зиму 10.12.2011 р. одного нерозня бачили в Липівському заказнику.

Свищ (*A. penelope*). Вперше самець відмічений на очисних спорудах м. Черкаси 26.01.2003 р. 7.02.2009 р.

у цьому ж місці спостерігалися 2 птахи. Відомо також декілька грудневих зустрічей. У Липівському заказнику: 16.12.2007 р. – 12 ос., 6.12.2008 р. – 6 та 10.12.2009 р. – 7; на ставках біля с. Святилівка: 13.12.2008 р. – близько 150 ос. Свищів спостерігали на зимівлі також на очисних спорудах м. Києва (С.В. Домашевський, особ. повід.) і біля Дніпродзержинської ГЕС (Бредбиер, 2007).

Широконоска (*A. cyreata*). Шість птахів спостерігали 17.12.2006 р. на Кременчуцькому водосховищі біля с. Чехівка (Чорнобаївський район). Одного птаха – 21.01.2007 р. в Липівському заказнику. Широконоска відмічалась на зимівлі також біля Києва (Казанник та ін., 2013).

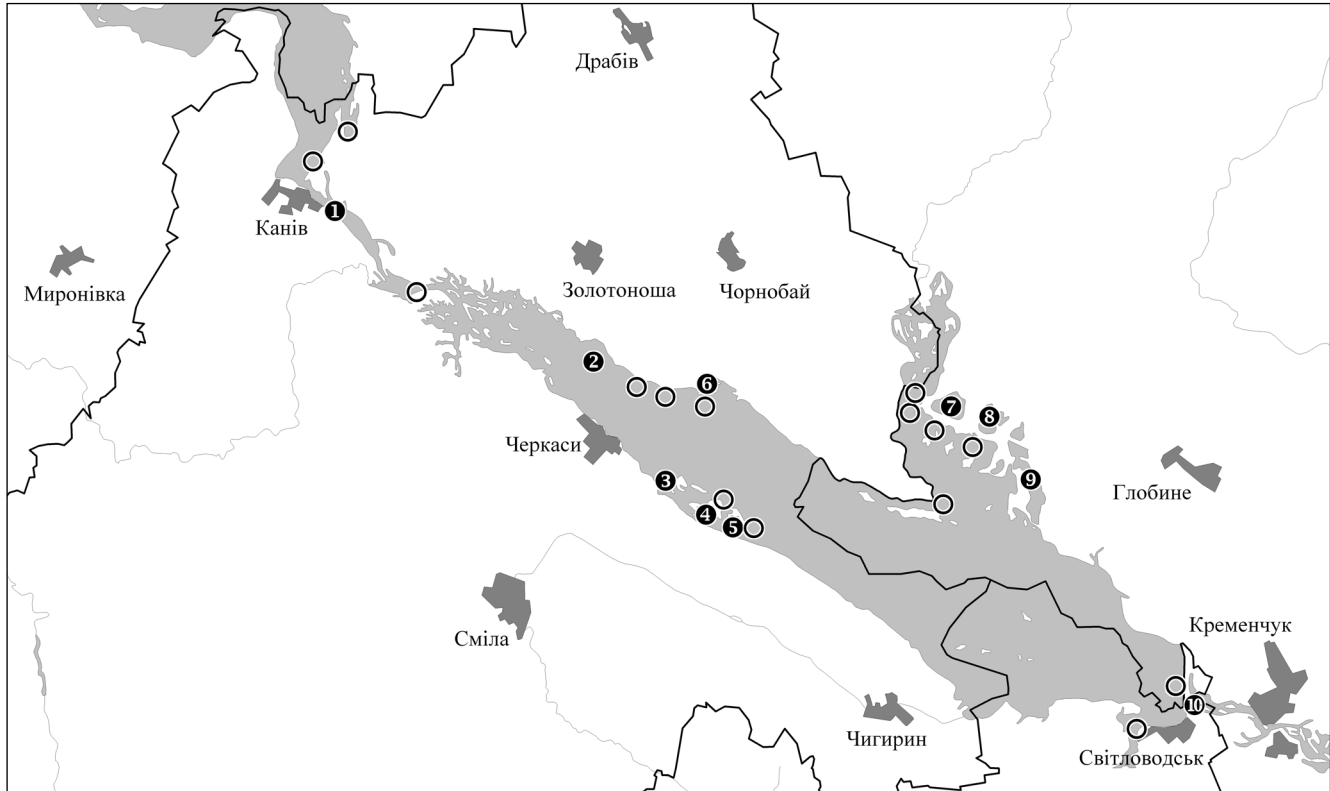
Чернь червонодзьоба (*Netta rufina*). Вперше ця качка була відмічена в зимовий період у 2009 р. – 14.02 самку або молоду особину бачили на Сульській затоці Кременчуцького водосховища біля с. Липове та пару птахів – на ставках біля с. Святилівка. У кінці лютого цих птахів зустрічали також у Дніпропетровській області (Сижко, 2007).

Канюк звичайний (*Buteo buteo*). Почав зимувати в регіоні досліджень лише на початку 2000-х рр., проте швидко став звичайним зимуючим видом. У ході спеціальних обліків в агроландшафтах протягом 2009–2011 рр. вид виявився домінантом серед соколоподібних – було відмічено 135 птахів, відносна чисельність склала 2,9 ос./км маршруту (Гаврилюк та ін., 2014в). Аналогічна картина спостерігається і в сусідніх регіонах (Шевцов, 2012). У Київській області вид почав зимувати навіть раніше (Гаврилюк, Домашевський, 2012).

Канюк степовий (*B. rufinus*). Біля с. Жовтневе (Чорнобаївський район) серед агроландшафтів одного птаха спостерігали 8.02.2014 р. 16.02.2014 р. дорослий птах тримався на полі між селами Маслівка та Шандра Миронівського району. Раніше степового канюка в зимовий період відмічали в Київській (Домашевський, Костюшин, 2001) та Кіровоградській (Шевцов, 2012) областях.

Боривітер звичайний (*Falco tinnunculus*). Біля с. Леськи (Черкаський район) 17.12.2007 р. спостерігали боривітра серед агроландшафтів, одного птаха тут відмітили 17.01.2009 р. та двох – 15.02.2009 р. Біля с. Білецьківка (Кременчуцький район) серед перелогів 24.01.2011 р. зустріли 1 ос. У першій декаді грудня 2013 р. одного птаха спостерігали в м. Черкаси на відомій гніздовій території. У грудні 2014 р. по одній особині зустрічали: 14.12 – поблизу очисних споруд м. Черкаси та 16.12 – в м. Черкаси. Звичайний боривітер є рідкісним зимуючим птахом у Київській області, де зустрічається як в агроландшафтах, так і в м. Києві (Домашевський, 2006), зимує він і в Кіровоградській області (Шевцов, 2012).

Курочка водяна (*Gallinula chloropus*). Одну особину бачили 15.12.2007 р. на каналі біля ставків в околицях с. Бугаївка. На очисних спорудах м. Черкаси 7.02.2009 р. відмічена 1 особина. Взимку 2009/2010 рр. 1–2 птахи зимували на околиці м. Черкаси на незамерзаючому каналі в мікрорайоні Дахнівка – одну курочку бачили 20.01 та двох – 1.02.2010 р. Водяну курочку також відмічали взимку на очисних спорудах м. Києва (Давиденко, Сыпко, 2002) та на незамерзаючих водоймах у Дніпропетровській області (Сижко, 2007).

Регіон досліджень.

❶ – місця основних обліків (номери точок відповідають нумерації в тексті), ○ – місця додаткових обліків.

Study area.

❶ – places of main waterbird counts, ○ – places of additional counts.

Чайка (*Vanellus vanellus*). В умовах м'яких зим вид може затримуватися на незамерзлих ставках. Вперше в зимовий період чайки відмічені у 2006/2007 рр. На ставках біля смт Іркліїв 17.12.2006 р. спостерігали 25 ос., 12.12.2008 р. – 218, 12.12.2009 р. – 67, 19.12.2011 р. – 6. На ставках біля с. Худяки 15.12.2006 р. спостерігалась 1 ос. На березі Сульської затоки біля с. Святилівка 13.12.2008 р. – 14 ос. та 13.12.2009 р. – 2. На обвідному каналі Канівської ГЕС чайку бачили 14.12.2013 р. В умовах середніх та суворих зим трапляється лише випадково. На очисних спорудах м. Черкаси чайку спостерігали 3.01.2011 р. Вона відмічалася на зимівлі також у Дніпропетровській (Сижко, 2007) та Київській (Костюшин, Полуда, 2005) областях.

Перевізник (*Actitis hypoleucos*). Відмічені факти зимівлі на очисних спорудах м. Черкаси – по одному пташу 16.01.2004 р., 5.02.2012 р. та 14.12.2014 р. Взимку 2005 р. 30.01 тут трималися 3 ос. та 12.02 – 1 ос. Зустрічався на зимівлі також у Дніпропетровській області (Сижко, 2007).

Мартин каспійський (*Larus ichthyæetus*). Вперше два птахи відмічені 20.01.2007 р. на Сульській затоці біля с. Липове. Там же 13.12.2008 р. спостерігалися 2 ос., 14.02.2009 р. – 1 та ще 4 на прилеглих ставках. У районі Кременчуцької ГЕС двох птахів спостерігали 25.12.2012 р. Каспійського мартина взимку зустрічали також у Дніпропетровській області (Сижко, 2007) та біля м. Києва (Костюшин, 2014).

Голуб-синяк (*Columba oenas*). Уперше відмічений у м'яку зиму 2006/2007 рр. – 15.12.2006 р. 11 ос. спостері-

гали на полях біля с. Худяки. У цьому ж місці 17.01.2009 р. бачили близько 40 ос., 15.02.2009 р. – 5, 18.12.2011 р. – 46, 16.12.2014 р. – дві зграї по 70 і 55 ос. Зимуючі синяки почали регулярно зустрічатися в районі поселення на ЛЕП між м. Канів і с. Межиріч. Голуби гніздяться в порожнинах бетонних електроопор. У 2008–2009 рр. тут гніздилися до 10 пар (Гаврилюк, 2009), у 2010–2012 рр. – 10–12 пар (Грищенко та ін., 2012), у 2013 р. чисельність поселення зросла до 19 пар (Костюшин, Грищенко, 2013). 2.02.2013 р. тут спостерігалися три зимуючі птахи, 23.12.2014 р. – 5, 1.02.2015 р. – близько 20.

Появу голуба-синяка на зимівлі ми пов'язуємо зі збільшенням гніздової популяції виду в регіоні й освоєнням нових місць гніздування.

Щеврик лучний (*Anthus pratensis*). На очисних спорудах м. Черкаси поодиноких птахів спостерігали 13.01 та 16.02.2008 р., 22.01 та 5.02.2012 р.

Горіхівка (*Nucifraga caryocatactes*). Рідкісний зимуючий вид, який може затримуватися в регіоні після потужних осінніх інвазій (Гаврилюк та ін., 2010). По одному пташу було відмічено 20 та 21.12.2008 р. в м. Золотоноша. В останній декаді грудня 2008 р. горіхівка періодично з'являлася в садку одного з подвір'їв у м. Черкаси.

Умовно зимуючі види

Останнім часом цілий ряд видів став закінчувати осінню міграцію дуже пізно, зміщуючи її вже на період календарної зими. Сильні похолодання витісняють птахів,

Фото 1. Крижні на очисних спорудах м. Черкаси біля с. Червона Слобода. 3.01.2011 р. Фото М.М. Борисенка.
Foto 1. Mallards on a sewage disposal plant near Cherkasy.

які затрималися у сприятливих місцях, і в першій половині грудня на Дніпрі іноді можна бачити інтенсивну міграцію гагар, норців, мартинів, деяких качок. Так, 14.12.2012 р. увесь день униз по Дніпру біля Канева йшов проліт мартинів. У нижній частині Канівського водосховища трималися зграї великих норців (*Podiceps cristatus*) загальною чисельністю кілька сотень особин. Але після замерзання водосховища і Дніпра 17.12 норці зникли і протягом зими більше не спостерігалися (Грищенко и др., 2013).

У рибгоспах восени для полегшення вилову товарної риби нерідко спускають ставки. При цьому утворюються великі площі мілководдя та мулисті обмілини зі значною концентрацією дрібної риби та інших водяних організмів. Це створює дуже сприятливі умови для годівлі гідрофільних птахів, передусім рибоїдних. У таких місцях можуть утворюватися значні скупчення від мартинів і чапель до орланів. Частина їх тримається на ставках аж до сильних холодів, коли водойми починають замерзати. Якщо ж початок зими видається теплий і льодостав відсутній, деякі птахи можуть залишатися на ставках і до січня.

Відносити всі такі пізні зустрічі до випадків зимівлі нема ніяких підстав, але з іншого боку, неможливо й чітко відділити ресстрації пізніх мігрантів від спостережень птахів, які затрималися до зими, але згодом відкочували при посиленні холодів. У зв'язку з цим ми виділяємо групу видів, яких не можна назвати однозначно зимуючими, але вони відмічалися вже в зимовий період.

Синьга (*Melanitta nigra*). У Липівському заказнику 10.12.2009 р. спостерігали одного птаха. 8.12.2013 р. дорослий самець відмічений на Канівському водосховищі.

Сивка морська (*Pluvialis squatarola*). Вперше два птахи спостерігалися на березі Кременчуцького водосховища біля с. Сагунівка 18.12.2011 р.

Кульон великий (*Numenius arquata*). У грудні 2008 р. птахів бачили у двох місцях: 6.12 на ставках біля смт Іркліїв – 11 ос. та 13.12 на ставках біля с. Бугаївка – 4 ос. На ставках біля смт Іркліїв 12.12.2009 р. виявлено 4 ос. та 19.12.2011 р. – 1 ос.

Крячок рябодзьобий (*Thalasseus sandvicensis*). Одного птаха спостерігали 12.12.2009 р. на мілководдях Кременчуцького водосховища біля смт Іркліїв під час годівлі. Крячок був сфотографований.

Просянка (*Emberiza calandra*). 9.12.2011 р. один птах тримався у степовій балці біля с. Тулинці Миронівського району (Грищенко, Яблоновська-Грищенко, 2013).

Нові дані по рідкісних та нечисленних зимуючих видах

Гагара чорношия (*Gavia arctica*). Рідкісний випадково зимуючий вид, часто пізні мігранти затримуються до грудня. У Липівському заказнику одного птаха спостерігали 17.12.2006 р., 5 – 10.12.2009 р. та двох – 8.12.2012 р.

Норець малий (*Tachybaptus ruficollis*). Рідкісний зимуючий вид, зустрічається виключно на очисних спорудах м. Черкаси, де птахів бачили: 16.01.2004 р. – 1 ос., 16.02.2008 р. – 2, 3.01.2011 р. – 1, 5.02.2012 р. – 1, 22.12.2012 р. – 1, 13.01.2013 р. – 3.

Норець великий (*Podiceps cristatus*). Зимуює рідко і в невеликій кількості на водоймах різних типів, пізні мігранти можуть зустрічатися до грудня. Біля Кременчуцької ГЕС двічі відмічені поодинокі особини (17.01.2009 р. та 18.01.2013 р.). У районі Канівського заповідника відмічали не щорічно від одного до декількох птахів, максимально 14.01.2008 р. – 9 ос. (Грищенко и др., 2013). На очисних спорудах м. Черкаси також не щороку по 1–3 ос., найбільше великих норців обліковано 20.01.2008 р. – 6 ос. На Сульській затоці 7 ос. спостерігали 16.12.2006 р. та 13 ос. – 13.12.2008 р. На лиманному рибгоспі біля Зміїних островів Канівського заповідника 14.12.2008 р. бачили 3 ос. У Липівському заказнику 16.01.2010 р. – 4 ос. та 8.12.2012 р. – 2.

Баклан великий (*Phalacrocorax carbo*). Як ми і передбачали (Гаврилюк, Грищенко, 2001), кількість зимуючих птахів протягом періоду досліджень поступово зростала. У Канівському заповіднику 1 ос. відмітили 24.01.2002 р. Із сезону 2006/2007 р. зустрічі стали регулярними. Дві особини спостерігали 15.12.2006 р. на водосховищі біля с. Сагунівка. На Дніпрі в районі Канева відбувається формування зимуючого угруповання бакланів, строки відльоту зміщуються на все більш пізні терміни (Грищенко и др., 2013). Зимуючих бакланів тут спостерігали: 9.02.2007 р. – 2 ос., 6.02.2008 р. – 4, 16.12.2009 р. – 9, 16.01.2010 р. – 1, 29.01.2011 р. – 1, 11.02.2011 – 3, 23.01.2012 – 6. У сезон 2013/2014 рр. усі баклани так і не відлетіли, невелика група залишилася зимувати. Двох птахів зустрічали біля Канівської ГЕС до 8.01. У 2014 р. баклани відлетіли ще в кінці листопада, проте 14.12 біля Канева знову трималися 5 птахів. На Кременчуцькому водосховищі біля с. Сагунівка 14.12.2008 р. відмічено 25 ос., 18.12.2011 р. – 16 ос. У Липівському заказнику 6.12.2008 р. – 19 ос. На Сульській затоці Кременчуцького водосховища по 2 птахи 15.12.2007 р. та 13.12.2008 р. На очисних спорудах м. Черкаси по два птахи 18.01.2009 р. і 22.12.2012 р. У районі Кременчуцької ГЕС 8 птахів спостерігали 14.12.2014 р.

Чапля біла велика (*Egretta alba*). Рідкісний зимуючий вид, трапляється на незамерзаючих ділянках Дніпра, ставках, каналах. Частота зимових зустрічей зростає. Відомі випадкові зустрічі поодиноких особин біля Канева (3.02.2008 р.) та на каналі поблизу Кременчуцької ГЕС (22.02.2011 р. – 1 ос. та 14.12.2014 р. – 2 ос.). В умовах м'яких зим білі чаплі трапляються в невеликій кількості

на ставках. Біля сіл Святилівка – Бугаївка 16.12.2006 р. зустріли 4 ос., 20.01.2007 р. – 5, 15.12.2007 р. – 80, 13.12.2008 р. – 52, 14.02.2009 р. – 35, 13.12.2009 р. – 4. Біля м. Черкаси 21.01.2007 р. на Дніпрі бачили 3 птахів. На ставках біля с. Худяки 24.01.2007 р. – 3 ос., 14.12.2008 р. – 4. На ставках біля смт Іркліїв 14.02.2009 р. – 6 ос. Протягом першої половини січня 2010 р. один птах тримався на незамерзаючому каналі в мікрорайоні Дахнівка в Черкасах. У Липівському заказнику 11.01.2012 р. – 2 ос. 14.12.2014 р. 3 великі білі чаплі шукали поживу на замерзаючому обвідному каналі на лівому березі Дніпра біля Канева. Цікаво, що при цьому птахи не тільки бродили по мілководдю, але й виглядали рибу з краю крижаного поля. Тобто в таких умовах вони почувалися цілком звично. Пізніше у грудні – січні одна біла чапля неодноразово зустрічалася на дренажному каналі в Каневі та на незамерзлим ділянках обвідного каналу. Вона спокійно пережила кілька днів сильних морозів у першій декаді січня.

Чапля сіра (*Ardea cinerea*). Рідкісний зимуючий вид, ці чаплі тримаються переважно на ставках та каналах. На ставках біля с. Худяки 24.01.2007 р. спостерігали 29 ос., 17.12.2007 р. – 5, 18.12.2011 р. – 39. На ставку біля с. Червона Слобода 10.02.2007 р. – 5 та 14.12.2008 р. – близько 80. На ставках біля смт Іркліїв 16.12.2007 р. – 3, 6.12.2008 р. – 15, 12.12.2009 р. – 10, 19.12.2011 р. – 46. На ставках біля сіл Святилівка та Бугаївка 15.12.2007 р. – 14, 13.12.2008 р. – 7 та на березі Сульської затоки біля с. Святилівка (ймовірно, через замерзання ставків) 13.12.2009 р. – 29. На обвідному каналі поблизу Канівської ГЕС скоріше за все одного й того самого птаха бачили 13.01 та 30.01.2013 р. За даними місцевих жителів, окремі особини чапель успішно перезимовують на ставках. Це підтверджують і наші спостереження – 16.02.2008 р. біля с. Худяки ми відмітили 3 чаплі, а 15.02.2009 р. – 16 ос. 14.12.2009 р. на ставках біля смт Іркліїв – 50 ос. та на ставках біля сіл Святилівка та Бугаївка – 12. У районі очисних споруд м. Черкаси по 1 ос.: 12.01.2002 р., 23.02.2003 р., 22.12.2004 р., 30.01.2005 р., 13.01.2008 р., 18.01.2009 р.

Казарка червоновола (*Rufibrenta ruficollis*). Рідкісний, випадково зимуючий вид. Шість птахів спостерігали 16.01.2004 р. на очисних спорудах Черкас. На мілководній ділянці водосховища біля с. Сагунівка 15.12.2006 р. разом із сірими (*Anser anser*) та білолобими (*A. albifrons*) гусками трималося 6 червоноволих казарок.

Гуска сіра (*Anser anser*). Зустрічається переважно на початку зими, в січні цих гусей відмічали лише за теплої погоди. Біля Канева 19 ос., що летіли над руслом, спостерігали 19.12.2012 р. В умовах м'яких зим можуть залишатися у значній кількості – 16.12.2006 р. на Сульській затоці біля с. Липове спостерігали близько 100 ос., 20.01.2007 р. – 210, 14.02.2009 р. – 28 та ще 4 птахи на ставках. У Липівському заказнику 17.12.2006 р. бачили близько 150 гусей не визначених до виду, 21.01.2007 р. на цьому ж місці відмітили 20 сірих гусей, 6.12.2008 р. – 4 ос. та 10.12.2009 р. – 46. На мілководді Кременчуцького водосховища біля с. Сагунівка 15.12.2006 р. відмічено 4 ос. та 15.02.2009 р. – 6. Окремі особини трапляються також у лютому – на очисних спорудах Черкас 12.02.2005 р. – 1 ос., 15.02.2009 р. – 2. 14.12.2014 р. 4 птахи годувалися на

Фото 2. Орлани на ставку біля с. Святилівка Глобинського р-ну. 15.12.2007 р. Фото С.В. Домашевського.
Foto 2. White-tailed Eagles on a fish pond.

обміліні посеред Дніпра біля Канева разом із крижнями та лебедями.

Гуска білолоба (*A. albifrons*). Разом із сірою гускою може залишатися в теплі зими до замерзання водойм. Біля с. Сагунівка 15.12.2006 р. на мілководді Кременчуцького водосховища відмічено 65 ос. та ще 25 – над полями. На цьому ж місці 24.01.2007 р. спостерігали близько 600 гусей, не визначених до виду, а 18.12.2011 р. – 27 білолобих. Біля с. Михайлівка (Чорнобаївський район) 20.01.2007 р. – близько 100 ос. На ставках біля с. Бугаївка 60 ос. спостерігали 13.12.2008 р. Там же 13.12.2009 р. близько 200 пролітних птахів під час похолодання. 19.12.2011 р. 6 ос. в Липівському заказнику та 8 ос. – на мілководді водосховища біля с. Чехівка (Чорнобаївський район). У Липівському заказнику 11.01.2012 р. – 110 білолобих гусей та ще 50 особин не визначених до виду. 14.12.2014 р. одна білолоба гуска трималася разом із сірими гусями на обміліні посеред Дніпра біля Канева.

Лебідь-шипун (*Cygnus olor*). У середні та холодні зими трапляється нерегулярно та в невеликій кількості, значно більше лебедів можна побачити за теплої погоди. Частіше зустрічали поодиноких особин або невеликі групи. Частота зимових зустрічей та чисельність птахів зростає. На Дніпрі біля Канева взимку максимально реєстрували 17 ос. – 14.12.2014 р.; нижче греблі Кременчуцької ГЕС – 10 ос. 18.01.2013 р.; на очисних спорудах м. Черкас – 2 ос. 20.01.2008 р. У м'які зими лебеді можуть триматися в місцях пізньоосінніх скупчень на мілководних ділянках водосховищ. Традиційно таким місцем є Липівський орнітологічний заказник. 16.01.2005 р. тут спостерігали 158 лебедів, серед яких 34 – шипуни, інші – не визначені до виду через велику відстань. 17.12.2006 р. відмітили близько 430 лебедів двох видів – шипунів та кликунів (*C. cygnus*). 21.01.2007 р. на водосховищі від Липівського заказника до смт Іркліїв було обліковано близько 60 шипунів та ще 363 лебеді, не визначені до виду. 10.12.2011 р. в заказнику трималося близько 900 лебедів, серед яких понад 200 були шипуни, інші – не визначені до виду; 6.12.2008 р. – понад 600 лебедів, серед яких більше 420 шипунів; 10.12.2009 р. – 690 шипунів та ще 260 не визначених до виду; 11.01.2012 р. – 46 шипунів та 6 не визначених лебедів; 8.12.2012 р. – понад 500 шипунів. Навіть при замерзанні водосховища частина лебедів не відлітає, тримаючись невеликих ополонків. Так, взимку

2007/2008 рр. у районі Липівського заказника у грудні спостерігали 270 лебедів (не визначені до виду), у січні – 200 ос., у лютому – 64; 10.02.2007 р. – 85 лебедів. 14.02.2009 р. в Липівському заказнику спостерігали 57 шипунів та ще 34 не визначених до виду лебедів, на ставках біля смт Іркліїв – 26 ос., на ставках біля сіл Бугаївка та Липове – 44 ос. У грудні 2014 р. невеликі зграї лебедів неодноразово з'являлися на Дніпрі біля Канева та в нижній частині Канівського водосховища, коли там була відкрита вода.

Лебідь-кликун (*C. cygnus*). До недавнього часу був рідкісним зимуючим видом. Збільшення частоти зустрічей взимку ми пов'язуємо зі зростанням чисельності. Кликуні стали частіше зустрічатися під час осінньої міграції, частина птахів залишається на зимівлю. У теплі зими чисельність кликунів може бути значною. 17.12.2006 р. на двох ділянках Кременчуцького водосховища – в Липівському заказнику та біля смт Іркліїв – трималося понад 120 кликунів (ще велика кількість лебедів не була визначена до виду). На цій же ділянці 21.01.2007 р. відмічено не менше 35 кликунів. Біля с. Сагунівка на водосховищі 17.12.2007 р. бачили 3 ос. На водосховищі біля с. Чехівка (Чорнобаївський район) 6.12.2008 р. спостерігали 133 ос.; 19.12.2011 р. – 66 та ще 53 лебеді не були визначені до виду. У Липівському заказнику: 10.12.2009 р. – 154 ос. та 8.12.2012 р. – 38 ос. В останні роки кликуни регулярно з'являються взимку і біля Канева, надовго не затримуючись. Реєструвалися невеликі групи і зграї до 30 ос. (Грищенко и др., 2013). 14.12.2014 р. 11 кликунів відпочивали на льоду Канівського водосховища неподалік від ГЕС. Цікаво, що при цьому вони трималися окремо від зграї з 6 шипунів. Коли стемніло, птахи полетіли окремими зграями вниз по Дніпру. 3.01.2015 р. три кликуни годувалися на Дніпрі біля с. Пекарі нижче Канева. Вони також трималися окремо від 4 шипунів. Кликунів частіше стали зустрічати на зимівлі й у Київській області (Клестов, 1978; Костюшин и др., 2002; Костюшин, Полуда, 2005, 2007; Костюшин, 2014).

Галагаз (*Tadorna tadorna*). Рідкісний, випадково зимуючий вид, який частіше трапляється на початку або наприкінці зими. У Липівському заказнику 12.12.2008 р. – 8 ос. На ставках біля смт Іркліїв 12.12.2008 р. – 5 птахів. На очисних спорудах Черкаси 21.02.2010 р. спостерігали 2 ос., проте, зважаючи на погодні умови, цю зустріч можна розглядати не як факт зимівлі, а початок міграції. Трьох птахів, що летіли над агроландшафтами в південно-східному напрямку, бачили 8.02.2014 р. біля с. Москаленки (Чорнобаївський район). На Дніпрі біля Канівської ГЕС самець спостерігався 23.01.2012 р. і очевидно цей же птах 3.02.2012 р. – на обвідному каналі (Грищенко и др., 2013).

Чирок-свистунець (*A. crecca*). Під час теплих зим птахи можуть затримуватися з відльотом до грудня. На ставках біля смт Іркліїв 12.12.2008 р. спостерігали близько 155 ос. 8.12.2013 р. кілька свистунців трималися разом із крижнями на лиманному рибгоспі в нижній частині Канівського водосховища. У середні та суворі зими трапляється лише випадково. На очисних спорудах м. Черкаси 20.02.2011 р. – 1 ос., 5.02.2012 р. – 1. На Дніпрі нижче Канівської ГЕС 16.02.2011 р. відмічений самець у

зграї крижнів (Грищенко и др., 2013). На очисних спорудах Черкаси двох птахів виявили 14.12.2014 р.

Шилохвіст (*A. acuta*). Рідкісний зимуючий вид, який трапляється на початку або наприкінці зими. Поодиноких самців спостерігали: 16.12.2007 р. – в Липівському заказнику, 14.02.2009 р. – на Сульській затоці.

Чернь червоноголова (*Aythya ferina*). Пізній мігрант, частина птахів залишається на зимівлю. Частіше зустрічається на початку зими при теплій погоді. Найбільшу кількість за весь час спостережень – близько 200 ос. – спостерігали 16.12.2006 р. на Сульській затоці біля с. Святилівка. На Дніпрі біля Канева максимально реєстрували 20 ос. – 28.12.2011 р. Зрідка ці птахи тут зустрічаються й за сильних морозів. На початку лютого 2014 р. нижче Канівської ГЕС трималося 5 червоноголових черней. У Липівському заказнику 12 ос. – 7.02.2009 р. Біля с. Липове на Сульській затоці 40 ос. – 14.02.2009 р. та ще 3 птахи поблизу на ставках. На очисних спорудах м. Черкаси по одному птаху зустрічали: 14.01.2006 р., 8.01 та 10.02.2007 р., 16.02.2008 р., 16.01.2010 р. та 13.01.2013 р.; максимальна кількість – 15 ос. 7.02.2009 р. та 50 ос. 21.02.2010 р. (останню зустріч, імовірно, можна вважати за ранній приліт).

Чернь чубата (*A. fuligula*). На зимівлі зустрічається досить часто, проте в невеликій кількості. На Дніпрі біля Канева спостерігали поодиноких птахів або групи по 2–7 ос. Більші зграї відмітили двічі: 15.01.2006 р. – 13 ос. та 19.01.2009 р. – 14 (Грищенко и др., 2013). Нижче Кременчуцької ГЕС одного птаха бачили 24.01.2011 р. На очисних спорудах м. Черкаси найбільшу кількість – 19 ос. – відмітили 20.01.2008 р. У Липівському заказнику 10.12.2011 р. – 10 ос. та 8.12.2012 р. – 4.

Чернь морська (*A. marila*). Пізній мігрант, деякі птахи залишаються на зимівлю. Зустрічається рідко, частіше на початку зими. Осіння міграція може тривати до середини грудня. Так, у 2012 р. на Канівському водосховищі біля Канева невеликі зграї морської черні зустрічалися до 16.12. У другій половині грудня 2013 р. група з 6 птахів трималася поблизу скупчення крижнів на Дніпрі біля Канева (Грищенко и др., 2013). У січні – лютому 2014 р. самка трималася нижче греблі Канівської ГЕС. У Липівському заказнику 17.12.2006 р. відмічено 18 ос.

Турпан (*Melanitta fusca*). Рідкісний нерегулярно зимуючий вид, осіння міграція закінчується дуже пізно. 15.12.2006 р. на Кременчуцькому водосховищі біля с. Сагунівка відмічено 12 ос. У Липівському заказнику 10.12.2009 р. – 4 ос. Самку спостерігали на Канівському водосховищі біля Канева 14.12.2012 р.

Луток (*Mergus albellus*). Якщо наприкінці ХХ ст. зимував нерегулярно, то в останні роки став зустрічатися значно частіше. Значне скупчення птахів було виявлене 8.12.2012 р. в Липівському заказнику – близько 130 ос. Найбільшу чисельність – близько 2000 ос. – спостерігали 16.12.2006 р. в нижній частині Сульської затоки (неподалік від с. Жовнині Чорнобаївського району). На Дніпрі біля Канева максимально реєстрували 15 ос. – 15.01.2007 р. Нижче греблі Кременчуцької ГЕС – 14 ос. (25.12.2012 р.). На очисних спорудах м. Черкаси – 56 ос. (12.01.2002 р.). Аналогічна ситуація на зимівлях біля Києва: якщо

раніше луток зустрічався не щорічно (Клестов, 1978), то зараз зимує регулярно (Костюшин и др., 2002; Костюшин, Полуда, 2005, 2007; Костюшин, 2014).

Крохаль середній (*M. serrator*). Рідкісний зимуючий вид. Самця спостерігали під час сильних морозів 3 та 5.02.2014 р. на Дніпрі біля Канева.

Орлан-білохвіст (*Haliaeetus albicilla*). Зимує регулярно, протягом останніх десятиліть чисельність зростає. Постійним місцем зимівлі є район Канівської ГЕС. Якщо в 1970–1980-ті рр. чисельність орланів тут не перевищувала 4–6 ос., то останнім часом зимують уже десятки птахів (Лопарев, Грищенко, 1992; Грищенко, Гаврилюк, 2012). Максимальну кількість спостерігали 14.01.2013 р. – 31 ос. (Грищенко и др., 2013). Біля Кременчуцької ГЕС максимальна чисельність близька – 34 ос. (24.01.2014 р.). У районі очисних споруд м. Черкаси зимує не більше 5 птахів (15.02.2009 р.). В умовах м'яких зим у грудні чисельність може бути значною. У такі періоди орлани концентруються в районах рибних господарств та мілководних ділянок водосховищ із високою чисельністю водоплавних птахів (фото 2). У Липівському заказнику максимально відмічали 28 ос. (6.12.2008 р.). На ставках біля смт Іркліїв та на прилеглій ділянці водосховища 17.12.2006 р. – 31 ос. На ставках біля сіл Червона Слобода та Сагунівка 15.12.2006 р. – 32 ос. У районі Сульської затоки та прилеглих ставків між селами Липове та Бугаївка 15.12.2007 р. обліковано 111 ос. Таким чином, за теплої погоди у грудні чисельність зимуючих орланів у районі Кременчуцького водосховища сумарно може сягати 100–200 ос.: у 2006 р. обліковано 91 ос., у 2007 р. – 163, у 2008 р. – 135, у 2009 р. – 129. Під час суворих зим у районі Кременчуцького водосховища залишається зимувати не менше 50–70 орланів.

Сапсан (*Falco peregrinus*). Рідкісний зимуючий вид. Молоду самку спостерігали (спільно з С.В. Домашевським) 16.12.2007 р. над водосховищем біля залізничної станції Панське (Золотоніський район). На цьому ж місці сапсана бачили 6.12.2007 р. У м. Черкаси 22.02.2013 р. відмічений один птах, імовірно, пролітний. У м. Черкаси 9.02.2014 р. сапсан полював на голубів. У Каневі одного птаха бачили 7.12.2009 р. (О.Д. Петриченко, особ. повід.).

Підсоколик малий (*F. columbarius*). Зимує регулярно в невеликій кількості, переважно серед агроландшафтів. 20.02.2005 р. відмічена самка біля м. Черкаси. 17.12.2006 р. – по одному птахові біля сіл Чапаївка, Кропивна (Золотоніський район) та на ставках біля смт Іркліїв. 21.01.2007 р. – по 1 ос. біля с. Чапаївка (Золотоніський район) та на ставках біля смт Іркліїв. 25.12.2012 р. – по 1 ос. біля сіл Худяки та Худоліївка (Черкаський район). Поодиноких птахів також спостерігали: 16.12.2006 р. – біля с. Ляшівка (Чернобаївський район), 16.02.2005 р., 25.01.2007 р. і 14.02.2009 р. – на околицях Канева, 6.12.2007 р. – в Липівському заказнику, 15.12.2007 р. – біля с. Бугаївка, 16.12.2007 р. – на ставках біля смт Іркліїв, 13.01.2008 р. – на ст. Панське, 22.02.2008 р. – біля с. Пії (Миронівський район), 14.12.2008 р. – біля с. Леськи, 11.01.2009 р. – біля с. Мала Смілянка (Смілянський район) та біля с. Білозір'я (Черкаський район), 17.01.2009 р. – біля м. Чигирин, 23.01.2012 р. біля с. Худяки (Черкаський район) та біля

м. Світловодськ (Кіровоградська область), 24.01.2014 р. – біля с. Худоліївка (Чигиринський район), 1.02.2015 р. – біля с. Яблунів (Канівський район).

Пастушок (*Rallus aquaticus*). Зимує нерегулярно, відмічався виключно на очисних спорудах м. Черкаси: 22.12.2004 р. – 2 ос., 12.02.2005 р. – 5, 15.02.2009 р. – 1 та 5.02.2012 р. – 1.

Лиска (*Fulica atra*). Зимує в невеликій кількості. Під час теплих зим трапляється значно частіше, але до грудня можуть зустрічатися й пізні мігранти. На ставках біля с. Липове 16.12.2006 р. – 6 ос. На Сульській затоці 13.12.2008 р. – 6 ос. На ставку в с. Маслівка (Миронівський район) 14.12.2008 р. – 40 ос. 21.01.2007 р. близько 100 ос. біля мосту через Кременчуцьке водосховище в м. Черкаси. На каналі на околиці м. Черкаси 18.01.2009 р. – 11 ос. У Липівському заказнику 12.12.2008 р. – 8 ос. Під час суворих зим лисок відмічали на очисних спорудах м. Черкаси, де вони зустрічаються майже щороку (птахи не були виявлені у 2004, 2010, 2011 та 2013 рр.), максимальну кількість спостерігали 10.02.2007 р. – 60 ос. 27.01.2013 р. лиску зустріли на обвідному каналі поблизу Канівської ГЕС (Грищенко и др., 2013).

Коловодник лісовий (*Tringa ochropus*). Більш-менш регулярно поодинокі особини зимують на очисних спорудах м. Черкаси: 12.01.2002 р. – 1 ос., 23.02.2003 р. – 1, 12.02.2005 р. – 2, 10.02.2007 р. – 2, 13.01.2008 р. – 1, 20.01 та 16.02.2008 р. – по 3 ос., 18.01.2009 р. – 14, 07.02.2009 р. – 8, 16.01.2010 р. – 2, 21.02.2010 р. – 1, 3.01.2011 р. – 3 та 22.01.2011 р. – 1, 22.12.2012 р. – 3, 13.01.2013 – 1, 14.12.2014 р. – 1. В останні роки вид відмічений і в інших місцях – на обвідному каналі біля Канівської ГЕС поодиноких птахів бачили 15.02.2012 р., 29.12.2012 р., 10.01.2013 р., 10.02.2015 р.

Вальдшнеп (*Scolopax rusticola*). Рідкісний зимуючий вид. 12.12.2011 р. О.Д. Петриченко (особ. повід.) знайшов мертвого виснаженого птаха, який розбився об скло будинку біля с. Бобриця (Канівський район).

Мартин звичайний (*Larus ridibundus*). На Дніпрі біля Канева нечисленний зимуючий вид. Зазвичай реєстрували поодиноких особин або невеликі групи птахів. Максимально спостерігали 75 ос. 25.12.2011 р. (Грищенко и др., 2013). Нижче греблі Кременчуцької ГЕС ці птахи зимують у більшій кількості, як правило декілька десятків особин. Найбільшу чисельність відмітили 12.01.2008 р. – 116 ос. У м'які зими значні скупчення можуть триматися на мілководних ділянках водосховищ. У Липівському заказнику 16.01.2005 р. – 10 ос., 11.01.2012 р. – близько 220 ос. Під час обліків водно-болотяних птахів на ключових ділянках Кременчуцького водосховища в середині грудня 2006 р. було зареєстровано понад 200 ос., у середині січня 2007 р. – близько 900 (більшість із яких відмічені на Сульській затоці), у середині грудня 2008 р. – близько 3100 (із яких близько 2000 ос. трималися на водосховищі біля смт Іркліїв), у середині грудні 2009 р. – близько 640 (більшість із них на Сульській затоці), у середині грудня 2011 р. – близько 1000 (понад 500 на водосховищі біля смт Іркліїв). У Липівському заказнику 8.12.2012 р. – близько 200.

Мартин сивий (*L. canus*). У районі Канівського заповідника нечисленний зимуючий вид. Максимально

відмічали по 15 ос. 25.01.2011 р. та 23.01.2012 р. (Грищенко и др., 2013). Проте нижче греблі Кременчуцької ГЕС це досить численний мартин, кількість протягом 2008–2014 рр. коливалася в межах 600–2300 ос. (2300 ос. зареєстровано 23.01.2012 р.). У м'які зими зустрічається у значній кількості на мілководних ділянках водосховищ та риборозплідних ставках. Так, у середині січня 2005 р. лише в Липівському заказнику трималося близько 90 ос., у середині грудня 2006 р. на ключових ділянках Кременчуцького водосховища нами було обліковано понад 900 ос., у середині січня 2007 р. – близько 700, у середині грудня 2007 р. – близько 560, у середині грудня 2008 р. – близько 230, у середині грудня 2011 р. – близько 400.

Припутень (*Columba palumbus*). Рідкісний зимуючий вид. На околиці м. Черкаси серед агроландшафтів С.В. Надточій (особ. повід.) спостерігав 8 птахів 10.12.2006 р. Біля с. Лящівка (Чорнобаївський район) 13.12.2009 р. відмічений один птах серед агроландшафтів. У м. Канів припутня бачили 17.12.2006 р. (О.Д. Петриченко, особ. повід.), на садибі Канівського заповідника – 10.01.2012 р.

Сова вухата (*Asio otus*). У м. Черкаси, неподалік від городів, у другій декаді грудня 2002 р. сови трималися на одному дереві, максимально зареєстровано 6 ос. У м. Черкаси в насадженнях серед багатоповерхової забудови 27.12.2006 р. – 6 ос., 15.01.2007 р. – 5 ос., 17.12.2008 р. – 10 ос. (М.М. Гаврилюк, особ. повід.), 4.02.2010 р. – 1; у парку 30-річчя Перемоги 1.01.2012 р. – 9. У с. Ташлик (Смілянський район) 9.01.2011 р. – 23 ос. на ялинах. У м. Черкаси 30.01 та 1.02.2011 р. по 1 ос., що полювали над городами.

Рибалочка голубий (*Alcedo atthis*). Рідкісний зимуючий вид, відмічали лише на очисних спорудах м. Черкаси. Поодиноких птахів спостерігали: 12.01.2002 р., 23.02.2003 р., 16.01 та 17.02.2004 р., 22.12.2004 р., 30.01.2005 р., 14.01.2006 р., 20.01 та 16.02.2008 р., 18.01.2009 р., 16.01.2010 р., 22.01 та 5.02.2012 р., 22.12.2012 р. По два птахи – 12.02.2005 р. та 3.01.2011 р., три – 26.01.2014 р.

Дятел білоспинний (*Dendrocopos leucotos*). Рідкісний у регіоні вид, взимку також зустрічається рідко. На Ірдинських болотах неподалік від звірогосподарства (Черкаський район) 15.02.2003 р. спостерігали 1 ос. у вільшняках

Жайворонок рогатий (*Eremophila alpestris*). Рідкісний нерегулярно зимуючий вид агроландшафтів. Біля с. Сагунівка 15.12.2006 р. спостерігали у польоті 4 птахи. Біля с. Жовтневий Промінь (Чорнобаївський район) 2.01.2009 р. – 11 ос. Біля с. Червона Слобода 21.02.2010 р. – 25 ос. У Золотоніському районі 27.01.2013 р. біля с. Рецьоківщина – 7 ос. та біля с. Коврай – 4 ос.

Плиска гірська (*Motacilla cinerea*). Рідкісний зимуючий вид, трапляється на очисних спорудах м. Черкаси. Поодиноких птахів спостерігали: 12.01 та 25.01.2002 р., 22.12.2004 р., 30.01 та 12.02.2005 р., 13.01, 20.01 та 16.02.2008 р., 18.01, 7.02 та 15.02.2009 р., 16.01.2010 р., 22.01 та 5.02.2012 р., 22.12.2012 р. та 13.01.2013 р. Чотири птахи бачили в польоті 17.12.2007 р. на березі Кременчуцького водосховища біля с. Сагунівка.

Плиска біла (*M. alba*). Рідкісний зимуючий вид. На очисних спорудах м. Черкаси: 30.01.2005 р. – 4 ос. та 12.02.2005 р. – 3, 14.01.2006 р. – 2, 3.01.2011 р. – 1. На ставках біля смт Іркліїв 12.12.2009 р. – один птах. 8.01.

2015 р. два птахи трималися в гирлі обвідного каналу біля Канівської ГЕС.

Шпак (*Sturnus vulgaris*). Нерегулярно зимуючий вид, проте за теплої погоди чисельність буває досить значною. У цей час шпаки тримаються на незамерзлих ставках та серед полів. На полях біля с. Бугаївка 16.12.2006 р. зустріли близько 150 ос. На ставках біля смт Іркліїв 17.12.2006 р. – близько 300 ос., 21.01.2007 р. – 20, 12.12.2009 р. – 12. Біля с. Михайлівка (Чорнобаївський район) 20.01.2007 р. – близько 160 ос. 13.12.2008 р. на ставках та прилеглих сільгоспугідях біля сіл Бугаївка та Липове – близько 550 ос. Біля с. Липове 14.02.2009 р. – близько 260 ос. та 13.12.2009 р. – 80. Біля с. Худяки (Черкаський район) 18.12.2011 р. – 40 ос. Біля с. Мала Смілянка (Смілянський район) 11.01.2009 р. – 4 ос. 17.01.2009 р. – 15 ос. біля с. Погорільці (Чигиринський район) та 1 птах біля с. Чечелеве (Кременчуцький район). У м. Черкаси 30.01.2003 р. – 2 ос., 21.01.2013 р. – близько 50 (І.Г. Нікіщенко, особ. повід.). Взимку 2009/2010 рр. шпаки в невеликій кількості в м. Черкаси зустрічались досить регулярно: 22.12 – 17 ос., 28.12 – 11, 29.12 – 4, 16.01 – 20, 19.01 – 2. На очисних спорудах м. Черкаси: 12.01.2002 р., 23.02.2003 р. та 10.02.2007 р. – по 1 ос., 30.01.2005 р. – 120, 21.02.2010 р. – 4, 3.01.2011 р. – 17, 22.01.2012 р. – близько 150, 5.02.2012 р. – 7. Біля с. Сокирно (Черкаський район) 21.01.2012 р. – 8 ос. У м. Світловодськ 23.01.2012 р. – 32 ос. На полях біля с. Худолівка (Чигиринський район) 24.01.2014 р. – близько 50 ос. На звалищі твердих побутових відходів м. Черкаси 16.02.2014 р. – 38 ос. На полях біля с. Худяки (Черкаський район) 16.12.2014 р. – 7 ос. У с. Степанці (Канівський район) зграя близько 50 ос. відмічена 14.12.2008 р. 6.12.2010 р. біля Канівської ГЕС 6 шпаків спостерігалися у великій зграї чикотнів (*Turdus pilaris*).

Горихвістка чорна (*Phoenicurus ochruros*). Взимку трапляється випадково. На очисних спорудах м. Черкаси самку або молоду особину спостерігали 16.01.2004 р. У м. Канів 7.01.2008 р. молодий птах або самка годувався на горобині. У м. Черкаси по одному птахові зустріли 11.01.2012 р., а також 3 та 4.12.2006 р. (І.А. Фареній, особ. повід.).

Вільшанка (*Erithacus rubecula*). Взимку трапляється рідко. На очисних спорудах м. Черкаси по одному пташу відмічали 12.02.2005 р., 16.01.2010 р. та 20.02.2011 р. У м. Черкаси 6.01.2011 р. трималася одна особина, що годувалася ягодами горобини. У третій декаді січня 2007 р. С.О. Лопарев (особ. повід.) зустрів вільшанку в заплаві Дніпра біля с. Ліпляве (Канівський район). На садибі Канівського заповідника цього птаха бачили 14.12.2010 р.

Дрізд-омелюх (*Turdus viscivorus*). Зимує регулярно в невеликій кількості в місцях, де є омела. На околицях м. Канева 5.01 та 25.01.2003 р., 25.01 та 14.02.2011 р., 25.01.2013 р. – по 1 ос., 25.01.2003 р., 14.01.2013 р. та 2.12.2014 р. також по 1 ос. біля с. Пекарі (Канівський район). У Канівському заповіднику по 1 ос. 7.01 та 15.01.2006 р., 14.01.2008 р., 2.12.2009 р., 6–7.01, 17.02 та 22.02.2011 р., 11.12.2014 р. 2.02.2013 р. – 1 ос. біля с. Яблунів (Канівський район). Біля с. Кропивна (Золотоніський район) 16.12.2007 р. – 1 ос. Біля м. Черкаси 4.12.2005 р. – 1 ос. Біля с. Слизаветівка (Черкаський район) 10.02.2007 р. –

2 ос., 17.02.2008 р. – 3. По одному птахові 17.02.2008 р. біля сіл Будище та Мошни (Черкаський район). 24.01.2011 р. один птах біля с. Худолівка (Черкаський район) та два – біля с. Велика Андрусівка (Світловодський район). Біля смт Іркліїв 6.12.2008 р. – 1. Біля с. Будище 1.02.2014 р. – 2. По одному птахові 8.02.2014 р. біля сіл Кропивна (Золотоніський район), Москаленки та Васютинці (Чорнобаївський район). Біля с. Худяки (Черкаський район) 16.12.2014 р. – 1 ос. 22.02.2009 р. біля с. Грищенці (Канівський район) три птахи годувалися на омелі разом із великою зграєю омелюхів (*Bombycilla garrulus*).

Дрід чорний (*T. merula*). Нечисленний зимуючий вид. Зустрічається частіше всього в містах, значно рідше – в селах і за межами населених пунктів, здебільшого в заплавах рік. У м. Черкаси зимує регулярно в невеликій кількості в парках (до 10 птахів на парк). Поодинокі птахи спостерігалися: 3.01.2003 р. – в м. Канів, 15.02.2003 р. та 18.02.2007 р. – на Ірдинських болотах неподалік від звірогосподарства (Черкаський район), 3.02.2012 р. – в с. Прохорівка (Канівський район), 11.02.2012 р. – в лісі на околиці Черкас, 16.01.2010 р. – на очисних спорудах м. Черкаси, 14.12.2014 р. – поблизу с. Велика Андрусівка (Світловодський район) та в м. Світловодськ поблизу Кременчуцької ГЕС. Два поодинокі птахи відмічені 18.01.2010 р. в заплаві Дніпра поблизу м. Світловодськ

Ремез (*Remiz pendulinus*). Рідкісний випадково зимуючий вид. На очисних спорудах м. Черкаси 17.02.2004 р. за холодної погоди в очереті спостерігали у двох зграйках 21 ремеза. У цьому ж місці 22.12.2004 р. – 2 ос., 12.02.2005 р. – 1. На ставках біля с. Святилівка 14.02.2009 р. – 1 ос. В очереті на березі водосховища біля с. Червона Слобода 22.01.2012 р. – 1 ос.

В'юрок (*Fringilla montifringilla*). Нерегулярно зимуючий вид. На околиці м. Черкаси серед агроландшафтів 4.12.2005 р. тричі спостерігали поодинокі в'юрки. Під час обліків птахів в агроландшафтах 2.01.2009 р. біля с. Малівка (Золотоніський район) – близько 40 ос., біля с. Малі Канівці (Чорнобаївський район) – 10, біля с. Жовтневий Промінь (Чорнобаївський район) – 10. Біля с. Сердюківка (Смілянський район) 11.01.2009 р. – 1. Біля м. Чигирин (Черкаська область) 24.01.2011 р. – 3, 22.02.2011 р. – 10. У м. Черкаси на проталині від теплотраси 11.02.2012 р. – 2 та 25.02.2012 р. – 3. Біля с. Коврай (Золотоніський район) 27.01.2013 р. – 10. Найбільша зграя, що нараховувала понад 300 ос., відмічена 17.01.2009 р. на полі поблизу м. Чигирин. Цього ж дня близько 30 ос. зустріли біля м. Світловодськ. 16.12.2014 р. 5 в'юрків спостерігали біля Кременчуцької ГЕС.

Шишкар ялиновий (*Loxia curvirostra*). Рідкісний зимуючий птах, який може затримуватися в регіоні після потужних осінніх інвазій (Гаврилюк та ін., 2010). У м. Черкаси 17.01.2009 р. – 21 ос., 1.12.2012 р. – 6 ос.

Вівсянка очеретяна (*Emberiza schoeniclus*). Нечисленний зимуючий вид, поодинокі особини трапляються в заростях очерету та біля водойм у різних місцях. На очисних спорудах м. Черкаси зустрічається досить регулярно, максимально відмітили 22.01.2012 р. – 55 ос. Поодинокі птахи спостерігалися біля Дніпра: 25.12.2011 р. – неподалік від гирла Росі, 23.01.2012 р. – в Каневі.

Пуночка (*Plectrophaena nivalis*). Рідкісний нерегулярно зимуючий вид. На полях біля с. Сагунівка 15.12.2006 р. спостерігали одного птаха, 18.12.2011 р. – 3 ос. Біля с. Худяки 17.01.2009 р. – 2. Біля с. Рецюківщина (Золотоніський район) серед агроландшафтів 27.01.2013 р. – 15.

Обговорення

Загалом за період наших досліджень на зимівлі виявлено 17 нових видів. Ще 5 ми відносимо до групи умовно зимуючих видів. Це пізні мігранти, що можуть затримуватися до періоду зимівлі, особливо за теплої погоди, але ні разу не відмічалися в середині чи наприкінці зими. 11 зимуючих і 4 умовно-зимуючих види належать до водно-болотних птахів. Три види виявлені виключно на очисних спорудах.

Частота зимових зустрічей і чисельність зимуючих птахів для цілого ряду видів помітно зростає. Це великий баклан, велика біла чапля, сіра чапля, лебідь-шипун, лебідь-кликун, чубата чернь, гоголь, великий крохаль, луток, орлан-білохвіст, лісовий коловодник, жовтоногий мартин, звичайний мартин.

Отримані результати можна почасти пояснити інтенсифікацією досліджень в останні роки, але основна причина – це зміни клімату (Гаврилюк, 2010). На період наших досліджень припало кілька зимових сезонів із незвичайно високими температурами, відсутністю снігового покриву та льодоставу протягом більшої частини зими. Саме в такі роки на зимівлі було виявлено велику кількість рідкісних і малочисельних видів. Наприклад, протягом теплої зими 2006/2007 рр. нами було зареєстровано 4 нових зимуючих види (широконіска, чайка, каспійський мартин та голуб-синяк), взимку 2007/2008 рр. – 3 види (звичайний борівітер, водяна курочка та лучний шеврик). Частота таких аномально теплих зим помітно зросла.

Аналогічні тенденції – зміна термінів міграції птахів на більш пізні, зміщення на північ районів зимівлі, перерозподіл птахів у межах зимового ареалу відмічаються також в інших регіонах Європи (Crick, 2004; Maclean et al., 2008; Lehikoinen et al., 2010 та ін.).

Для деяких видів збільшення частоти зимових зустрічей пов'язане зі зростанням чисельності. Це великий баклан, велика біла чапля, лебідь-шипун, лебідь-кликун, гоголь, луток, степовий канюк, орлан-білохвіст, жовтоногий мартин, голуб-синяк.

У подальшому можна очікувати появу на зимівлі в регіоні досліджень нових видів, які реєструвалися взимку в сусідніх областях. У Кіровоградській області виявлений на зимівлі очеретяний лунь (*Circus aeruginosus*) (Шевцов, 2012), у Дніпропетровській знаходили взимку квака (*Nycticorax nycticorax*) і синьошийку (*Luscinia svecica*) (Шибанов, 2006; Сижко, 2007), в Київській області – чорношийого норця (*Podiceps nigricollis*) (Костюшин, Полула, 2007), морянку (*Clangula hyemalis*) (Клестов, 1978; Грищенко, 2002).

Подяки

В окремих обліках брали участь також С.В. Домашевський та С.В. Надточій. Висловлюємо їм нашу вдячність за допомогу в польових дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА

- Бредбьер П. (2007): Результаты наблюдений околородных птиц у плотины ДнепроДзержинской ГЭС. - Птицы степового Придніпров'я: минуле, сучасне, майбутнє. Дніпропетровськ. 125-133.
- Гаврилюк М.Н. (2005): Обліки зимуючих птахів в районі очисних споруд м. Черкаси в 2001–2004 рр. - Вісник Черкаського ун-ту. Сер. Біол. науки. Черкаси. 71: 26-30.
- Гаврилюк М.Н. (2009): Гнездование клинтуха в бетонных столбах в Черкасской области. - Беркут. 18 (1-2): 209-210.
- Гаврилюк М.Н. (2010): Зимующие птицы Среднего Приднепровья и современное изменение климата. - Мат. XIII Междунар. орнитол. конф. Северной Евразии. Тез. докладов. Оренбург: Изд-во ОГПУ, ИПК ГОУ ОГУ. 96-97.
- Гаврилюк М.Н., Грищенко В.Н. (2001): Современная зимняя орнитофауна Восточной Черкащины. - Беркут. 10 (2): 184-195.
- Гаврилюк М.Н., Грищенко В.М., Ілюха О.В., Яблонівська-Грищенко С.Д., Борисенко М.М. (2014б): Зимівля водоплавних і навколородних птахів у районі Кременчуцького водосховища в зимові періоди 2012/2013 та 2013/2014 рр. - Вісник Черкаського ун-ту. Сер. Біол. науки. 295: 32-37.
- Гаврилюк М.Н., Домашевский С.В. (2012): История формирования и современное состояние зимовок обыкновенного канюка в Украине. - Канюки Северной Евразии: распространение, состояние популяций, биология. Тр. VI Междунар. конф. по соколообразным и совам Северной Евразии, г. Кривой Рог, 27–30 сентября 2012 г. Кривой Рог: ООО «Центр-Принт». 22-35.
- Гаврилюк М.Н., Домашевский С.В., Грищенко В.Н. (2007): Особенности зимовки птиц в 2006–2007 гг. в районе Кременчугского водохранилища. - Биология XXI ст.: теория, практика, вкладания. Мат-ли міжнар. наук. конф. (1–4 квітня 2007 р., м. Черкаси – м. Канів). К.: Фітосоціоцентр. 429-431.
- Гаврилюк М.Н., Домашевський С.В., Грищенко В.М., Ілюха О.В., Борисенко М.М., Яблонівська-Грищенко С.Д. (2009): Зимівля водоплавних та навколородних птахів у 2008–2009 рр. в районі Кременчуцького водосховища. - Вісник Черкаського ун-ту. Сер. Біол. науки. Черкаси. 156: 21-26.
- Гаврилюк М.Н., Домашевский С.В., Ілюха А.В., Борисенко Н.Н., Грищенко В.Н., Яблонівська-Грищенко Е.Д. (2009): О зимовке водоплавающих и околородных птиц в 2007–2008 гг. в районе Кременчугского водохранилища. - Сохранение разнообразия животных и охотничье хозяйство России. Мат-лы 3-й Междунар. научно-практич. конф. М. 572-576.
- Гаврилюк М.Н., Ілюха О.В., Борисенко М.М. (2010): Інвазії горіхівки та ялинового шишкарка в Середнє Придніпров'я. - Беркут. 19 (1-2): 157-160.
- Гаврилюк М.Н., Ілюха О.В., Борисенко М.М. (2014в): Видовий склад та чисельність соколоподібних в агроландшафтах Середнього Придніпров'я в зимові періоди 2009–2011 рр. - Птицы бас. Сев. Донца. Харьков. 12: 206-212.
- Гаврилюк М.Н., Ілюха О.В., Борисенко М.М., Грищенко В.М., Яблонівська-Грищенко С.Д. (2011): Зимівля водоплавних та навколородних птахів у 2009–2010 рр. у районі Кременчуцького водосховища. - Природничий альманах. Сер. Біол. науки. Херсон. 15: 26-32.
- Гаврилюк М.Н., Ілюха О.В., Борисенко М.М., Грищенко В.М., Яблонівська-Грищенко С.Д. (2014а): Зимівля водоплавних і навколородних птахів у районі Кременчуцького водосховища в зимові сезони 2010/2011 та 2011/2012 рр. - Авіфауна України. 5: 36-43.
- Грищенко В.Н. (2002): Мониторинг численности водоплавающих и околородных птиц на Трипольской зимовке (Киевская область) в 1984–1990 гг. - Авіфауна України. 2: 65-69.
- Грищенко В.Н., Гаврилюк М.Н. (2012): Орлан-белохвост в Каневском заповеднике и его окрестностях. - Хищные птицы в динамической среде третьего тысячелетия. Тр. VI Междунар. конф. по соколообразным и совам Северной Евразии, г. Кривой Рог, 27–30 сентября 2012 г. Кривой Рог: Изд. Чернявский Д.Л. 335-340.
- Грищенко В.М., Гаврилюк М.Н., Яблонівська-Грищенко С.Д. (2004): Зимівля водоплавних та навколородних птахів на Дніпрі в районі Канівського заповідника у 1998–2004 рр. - Запов. справа в Україні. 10 (1-2): 62-65.
- Грищенко В.Н., Яблонівська-Грищенко Е.Д. (2012): Зимовка орлана-белохвоста на Дніпрі в районі Канева в 2011/2012 гг. - Хищные птицы в динамической среде третьего тысячелетия. Тр. VI Междунар. конф. по соколообразным и совам Северной Евразии, г. Кривой Рог, 27–30 сентября 2012 г. Кривой Рог: Изд. Чернявский Д.Л. 474-478.
- Грищенко В.М., Яблонівська-Грищенко С.Д. (2013): Нові дані про рідкісних і маловивчених видах птахів Лісостепу та Полісся України. - Беркут. 22 (2): 85-89.
- Грищенко В.М., Яблонівська-Грищенко С.Д., Гаврилюк М.Н. (2012): Спостереження рідкісних та маловивчених видів птахів у Канівському заповіднику та його околицях у 2003–2012 рр. - Запов. справа в Україні. 18 (1-2): 61-66.
- Грищенко В.Н., Яблонівська-Грищенко Е.Д., Гаврилюк М.Н. (2013): Видовой состав и структура населения водоплавающих и околородных птиц, зимующих на Днестре в районе Каневской ГЭС. - Беркут. 22 (1): 1-13.
- Давиденко И.В., Сыпко А.В. (2002): Зимовка птиц в районе очистных сооружений г. Киева зимой 2000/2001 гг. - Авіфауна України. 2: 70-73.
- Дмитренко М.Г., Журавлев Д.В., Демонжан Л. (2005): Фенология большой выпи в Белоруссии. - Орнитология. М.: МГУ. 32: 79-86.
- Домашевский С.В. (2006): Материалы по экологии мелких соколов на севере Украины. - Стрепет. 4 (2): 42-58.
- Домашевский С.В., Костюшин В.А. (2001): Встреча курганника (*Buteo rufinus*) на зимовке в северной части Украины. - Вестн. зоол. 3: 88.
- Казаник В., Коваленко О., Серебряков В. (2013): Результати обліків водоплавних та біляводних птахів Київської агломерації у зимовий період 2011/2012 рр. - Вісник Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер. біол. 63: 46-49.
- Клестов Н.Л. (1978): Особенности зимовки птиц на Каневском водохранилище. - Вторая Всесоюз. конф. по миграциям птиц. Тез. сообщ. Алма-Ата. 1: 32-33.
- Костюшин В.А. (2014): Зимовки водоплавающих птиц на Киевском и Каневском водохранилищах в 2011–2012 гг. - Авіфауна України. 5: 31-35.
- Костюшин В.А., Грищенко В.Н. (2013): Материалы по распространению клинтуха (*Columba oenas*) в Киевской области и на сопредельных территориях. - Беркут. 22 (1): 48-50.
- Костюшин В.А., Полуда А.М. (2005): Учет водно-болотных птиц в окрестностях Киева зимой 2000/2001 гг. - Вестн. зоол. 39 (2): 85-87.
- Костюшин В.А., Полуда А.М. (2007): Учеты водно-болотных птиц на Днестре в районе Киева зимой 2005/2006 гг. - Беркут. 16 (2): 275-276.
- Костюшин В.А., Полуда А.М., Гаврилюк М.Н. (2002): Учеты водоплавающих птиц в районе Киева зимой 2001/2002 гг. - Беркут. 11 (2): 263-265.
- Лопарев С.А., Грищенко В.Н. (1992): Зимовки орлана-белохвоста на Среднем Днестре. - Беркут. 1: 62-64.
- Полуда А.М. (2007): Зимовка малого лебедя, *Cygnus bewickii* (Aves, Anseriformes), в Киевской обл. - Вестн. зоол. 41 (4): 376.
- Сижко В.В. (2007): Зимовка орнітофауна Дніпропетровщини. - Птицы степового Придніпров'я: минуле, сучасне, майбутнє. Дніпропетровськ. 137-145.
- Сижко В.В., Бредбьер П. (2005): Нові види птахів Дніпропетровщини. - Беркут. 14 (2): 173-179.
- Шевцов А.О. (2001): Зимівля бугая та огара у Кіровоградській області. - Беркут. 10 (2): 139.
- Шевцов А.А. (2012): Зимние учеты соколообразных в Кировоградской области. - Хищные птицы в динамической среде третьего тысячелетия. Тр. VI Междунар. конф. по соколообразным и совам Северной Евразии, г. Кривой Рог, 27–30 сентября 2012 г. Кривой Рог: Изд. ФЛ-П Чернявский Д.Л. 508-511.
- Шибанов С.Ю. (2006): Встречи редких зимующих птиц в Днепропетровской области в 2002–2006 гг. - Авіфауна України. 3: 54-55.
- Crick Q.P. (2004): The impact of climate change on birds. - Ibis. 146 (Suppl. 1): 48-56.
- Lehikoinen A., Jaatinen K., Väisänen R.A. (2010): Delayed departure and shifted wintering ranges of waterfowl in Northern Europe. - Bird Numbers 2010. «Monitoring, indicators and targets». 18th Conference of the European Bird Census Council. Book of abstracts. 22–26 March 2010, Cáceres, Extremadura, Spain. 32-33.
- Maclean I.M.D., Austin G.E., Rehfish M.M., Blew J., Crowe O., Delany S., Devos K., Deceuninck B., Günther K., Laursen K., van Roomen M., Wahl J. (2008): Climate change causes rapid changes in the distribution and site abundance of birds in winter. - Global Change Biology. 14 (11): 2489-2500.